

Komparatívny výskum adjektív v reči matky a dieťaťa

Alexandra Brestovičová – Anna Striešková

Katedra jazykov Technická univerzita v Košiciach, brestovicova@gmail.com

Materská dovolenka, anna.strieskova@gmail.com

Kľúčové slová: osvojenie si prvého jazyka, reč matky orientovaná na dieťa, adjektíva, sémantická a pragmatická analýza

Key words: first language acquisition, motherese, child directed speech, adjectives, semantic and pragmatic analysis

0. Úvod

Prirodzený jazyk je jednou z najfascinujúcejších a najkomplexnejších kognitívnych schopností človeka. Pri bežnej komunikácii a vzhľadom na ľahkosť, s akou si dieťa jazyk osvojuje, považujeme jazyk a reč za niečo samozrejmé (Farkaš, 2005, s. 262). Na otázku, ako si deti osvojujú jazyk, obyčajne dostaneme odpoveď, že imitovaním rodičov. Samozrejme, pokiaľ ide o slovník, ten sa určite nadobúda priamym imitovaním (Rybár, 2005, s. 84), keď však chceme opísať proces osvojovania si prvého, materinského jazyka, „zistíme, že opis systému prirodzeného jazyka na základe metód systémovej lingvistiky je až ohromujúco komplikovaný, kým prirodzené osvojenie si tohto systému prebieha ľahko, jednoducho“ (Dolník, 2005, s. 39).

V našej societe býva spravidla matka prvou „učiteľkou“ prirodzeného jazyka. Jej reč je sústredená na dieťa a môže slúžiť dvojakým cieľom, ako jazykový vstup (základné jazykové údaje) pre osvojenie si jazyka a ako socializačný prostriedok pre kultúrne vhodnú komunikáciu. „Matky nadväzujú konverzáciu s novorodencami ako s potenciálnymi komunikačnými partnermi a interpretujú detské správanie ako úsmev, pohľad alebo vokalizáciu ako zmysluplné. Deti hrajú aktívnu rolu a tiež regulujú správanie matiek. Vďaka komunikácii matka – dieťa sú deti socializované, keďže integrujú správanie sa matky a jej reč do svojho vývoja¹“ (Toda – Fogel – Kawai, 1990, s. 280). Reč matiek je vysoko flexibilný systém podmienený principiálne charakteristikou dieťaťa, charakteristikou matky a prostredia. „Zdá sa, že reč matiek odráža vieru a hodnoty istej kultúry. Čo je selektované a čo sa zdôrazňuje v reči, je zrejme špecifické pre každú kultúru“ (ibid. s. 291).

„Dieťa si osvojuje jazyk v rudimentárnych rozhovoroch, rozhovor je základný prostriedok sociálnej interakcie, čiže rozhovor je prototypový prejav komunikácie, v ktorom sa najprirodzenejšie manifestuje jazyková spôsobilosť človeka“ (Dolník, 2009, s. 290). Dôležitým faktorom je frekvencia používaných výrazov. „Tie výrazy, ktoré dieťa počuje opakovane, začne skoro používať“ (Nebeská, 1992, s. 100).

Dospelí komunikujú s dieťaťom v rámci špecifického zjednodušeného registra s vysokou mierou redundancie a posilnenou expresívnou zložkou (porov. Slančová, 1999), pričom axiologicky „uplatňujú kvalitu „detskosti“ napríklad úsmev, skrátenie vzdialenosti medzi komunikantmi, špecifickú intonáciu s výraznejším rozkmitom amplitúdy a vyššie nasadeným hlasovým registrom, palatalizovanú („šušlavú“) výslovnosť, využitie deminutív a kontaktných operatívnych komunikačných aktov“ (porov. Slančová, 2011, s. 305).

Deti rozvíjajú svoju verbálnu schopnosť predovšetkým v komunikácii s dospelými ľuďmi – rodičmi. Výskum jazyka používaného v interakcii medzi dospelými a deťmi sa začal realizovať na Slovensku koncom 90. rokov minulého storočia a spája sa s menom D.

¹ Preložila A. Brestovičová.

Slančovej (1999). Výskumu reči dieťaťa sa v slovenskej lingvistike venujú, napr. J. Kesselová (2003, 2008), S. Kapalková (2005), M. Mikulajová (2005), K. Horňáková (2005), D. Slančová (2008), Z. Ondráčková (2010) a S. Zajacová (2012). Adjektívnej lexike dieťaťa od 5. do 25. mesiaca veku dieťaťa sa podrobne venovala J. Kesselová v rámci sémantických kategórií špecifikácia a posesívnosť (2008). Tá istá autorka sa venovala aj problematike adjektív v spontánnej komunikácii detí mladšieho školského veku (2003).

1. Cieľ a metodika výskumu

Cieľom tejto prípadovej štúdie je komparácia zastúpenia adjektívnej lexiky v reči matky orientovanej na dieťa a v reči daného dieťaťa a sémantická a pragmatická charakteristika frekvenčne najviac zaťažených adjektívnych lexém.

Pracovali sme sociolingvistickými metódami, kvantitatívnou a kvalitatívnou analýzou a tiež interpretačne. Adjektívne lexémy a ich zastúpenie v reči matky a dieťaťa sme sledovali v transkribovaných materiáloch jednoodhodinových videozáznamov ich vzájomnej komunikácie v domácom prostredí pri rutinných činnostiach s periódou raz mesačne v rámci longitudinálneho výskumu². Vzájomnú komunikáciu sme prepisovali pomocou transkripčného systému CHAT. Doslovná a komentovaná transkripcia pomocou transkripčného a kódovacieho systému CHAT umožňuje získané transkripty spracovávať v programe CLAN.

Reč matky orientovanú na dieťa (RMD) sme skúmali v období do objavenia sa prvých slov u dieťaťa, teda od 5 do 12 mesiacov veku dieťaťa. Išlo o osem hodín protodialógu³ matky. Z reči matky orientovanej na dieťa za toto obdobie sme pomocou programu CLAN vytvorili frekvenčný slovník, ktorý sme zoradili aj podľa slovných druhov⁴. To nám umožnilo vystopovať najpoužívanejšie lexémy v rámci každého slovného druhu.

Reč dieťaťa (Jany) sme skúmali na základe transkriptov komunikácie dieťaťa s najbližšou rodinou počas 41., 53., 54. a 55. mesiaca veku dieťaťa. Ide o problematiku adjektívnej lexiky dieťaťa v mladšom predškolskom veku, ktorá nebola predmetom doterajších analýz⁵.

2. Výsledky

Adjektíva pomenávajú „statický príznak substancie, t. j. relatívne stálu, časovo nevymedzenú vlastnosť, ktorej nositeľom je vec pomenovaná podstatným menom“ (Oravec – Bajzíkova – Furdík, 1988, s. 86).

V hovorenom korpuse vo verzii prim-5.0 SNK tvoria adjektíva v reči dospelých 4,11 %, čo svedčí o tom, že dialóg medzi dospelými v slovenskom kultúrnom kontexte je na adjektíva chudobný a adjektíva patria v spontánnom hovorenom dialógu k periférnym slovným druhom.

J. Kesselová (2003, s. 95) uvádza, že z celkového počtu použitých slov pripadá vo vzájomnej komunikácii detí mladšieho školského veku medzi sebou na adjektíva len 3,8 %, čo pripisuje aj nízkemu veku komunikantov, pre ktorých je „výber a pomenovanie jednotlivých vlastností jestvujúcich na objektoch v tom istom čase simultánne omnoho náročnejšie než pomenovanie činností a dejov“ (ibid. s. 95).

V dialógu učiteľiek materských škôl s deťmi D. Slančová udáva frekvenčný rozsah využitia adjektív od 2,49 % v najmladšej skupine detí až po 3,45 % v najstaršej vekovej skupine (1999, s. 181).

² Videozáznamy a transkripty sú vlastníctvom Virtuálneho laboratória detskej reči.

³ Tento termín použil prvýkrát C. Trevarthen na opis výmeny „informácií“, keď dospelý odpovedá na zvukový prejav alebo výraz tváre dieťaťa, akoby to bol náznak dialógu (Slančová, 1999, s. 22).

⁴ Ide o materiál, ktorý je súčasťou korpusu skúmaného v ďalších prácach A. Brestovičovej (porov. 2013).

⁵ Táto problematika bola skúmaná v nepublikovanej diplomovej práci A. Strieškovej (Havrišová, 2012).

Z. Ondráčková vo svojej monografii (2010, s. 127) tvrdí, že „adjektíva ako statické príznaky osôb, zvierat, predmetov a javov pomenovaných substantívom sú slovným druhom, ktorý je v slovenskom slovníku detských slov z prítomných slovných druhov najmenej zastúpený.“

2.1 Adjektíva v reči matky

Janina matka vyslovila 447 adjektívnych slov v rámci 8 hodín záznamu, čo tvorilo 2,57 % vypovedaných slov celého korpusu jej reči, percento porovnateľné s rečou učiteliek v materskej škole v najmladšej vekovej skupine detí (2,49 %) (porov. Slančová, 1999, s. 181). V RMD 82,55 % vypovedaných adjektív bolo akostných, 10,51 % vzťahových a necelé 3 % privlastňovacích adjektív. Osobitné postavenie malo špecifické adjektívum *rád/rada* (18 ráz) zastávajúce 4,2 %.

Vo frekvenčnom slovníku adjektívnej lexiky spracovanom na základe reči Janinej matky (FS RMD) z celkového počtu 122 lexém bolo 84 lexém akostných adjektív (68,85 %), 33 lexém vzťahových adjektív (27,01 %) (väčšina s výskytom dva razy alebo len raz), 4 lexémy privlastňovacích adjektív (3,27 %) a jedna lexéma *rád* (0,81 %).

Prvých 20 adjektív vo FS RMD tvorilo 60 % všetkých vypovedaných adjektív a boli to akostné, väčšinou kvalitatívno-apreciatívne adjektíva a kvalitatívne adjektíva pomenujúce farby a veľkosť: *pekný* (43 ráz), *malý* (28), *dobry* (24), *rád* (18), *šikovný* (17), *krásny* (15), *červený* (14), *zaujímavý* (13), *zelený* (13), *celý* (10), *výborný* (10), *modrý* (9), *veľký* (9), *chutný* (8), *maličký* (8), *nespokojný* (8), *zlatý* (8), *biely* (7), *ružový* (7), *nádherný* (5).

Pri prvom pohľade na prototypové adjektíva RMD môžeme súhlasiť s interpretáciou D. Slančovej, ktorú uviedla pri charakteristike adjektívnej lexiky reči učiteliek orientovanej na deti v materských školách: „V súlade so všeobecnou tendenciou frekvencie adjektív v slovenčine sú (a) najfrekventovanejšie všeobecné adjektíva (*dobry*, *veľký*, *malý*, *celý*) a (b) prevažujú kladne hodnotiace adjektíva (*pekný*, *krásny*, *šikovný*, *zlatý*)...“ (Slančová, 1999, s. 182).

Komunikačné adjektívne dominanty⁶ RMD tvoria na základe získaných údajov kladné impresíva⁷: *pekný*, *dobry*, *šikovný*, *krásny* a *zaujímavý* používané na kladné hodnotenie dieťaťa, jeho jedla a hračiek.

Prvých 20 komunikačne zaťažených adjektív patrí medzi kvalifikačné adjektíva, ktoré môžeme sémanticky rozdeliť na „ikonické (kvalitatívne) adjektíva, pomenujúce imanentné, predovšetkým zmyslami vnímateľné vlastnosti objektov ako ich objektívne, opisované príznaky a apreciatívne adjektíva, pomenujúce pripisované príznaky, vlastnosti, vyplývajúce z rôzneho stupňa subjektívneho hodnotenia“ (Branická, 1985 in: Nábělková, 1993, s. 42). Prototypové adjektíva RMD sú kvalifikačné, a to najmä kvalitatívno-hodnotiace (apreciatívne) slovtvorne nemotivované adjektíva s absolútnou operabilnosťou *pekný*, *dobry*, *malý*, *šikovný*, *zaujímavý*, *krásny*, *výborný* a *zlatý*.

2.1.1 Akostné adjektíva

Dominantným a prototypovým adjektívom v reči matky bolo kvalitatívno-apreciatívne adjektívum *pekný* (43 ráz), používané v jeho prvotnom význame ako príjemne pôsobiaci na zmysly. Matka ním hodnotila vzhľad dieťaťa, napr. *kto je taký pekný*, *to je pekný úsmevík*, *pekné dievčatko* a vzhľad okolitých vecí, napr. *pekné tulipániky červené?*, *to je pekná ovečka*, *áno pekná jablň je tu*, *pekná červená ponožtička*.

Kvalitatívno-intenzitné adjektívum *malý* (28), druhé prototypové adjektívum, bolo použité v kvantitatívnom aj kvalitatívnom význame. V kvantitatívnom význame ako lexia,

⁶ Výraz *komunikačné dominanty* používa J. Dolník (porov. 2009) na pomenovanie najfrekventovanejších slov.

⁷ Výrazy *kladné impresívum* a *komunikačne zaťažený* (ďalej v texte) používa J. Kesselová (porov. 2003).

ktorá znamená: rozmermi nevelký v porovnaní s inou vecou, napr. *krásne do tej malej pusinky, malý mravček tu ide, natrieme malé teličko, vanička je nám už trošku malá, no ty máš malé ručinky*, ako lexia značiaca nedospelý, mladý, napr. *si nespokojné malé bábätko, takto tancuje malá Janka, ujal sa ho malý doktor* (z knihy) a ako lexia označujúca krátky časový úsek: *malá prestávka*.

Adjektívum *malý* bolo však použité i kvalitatívne v citovom význame, keď ním matka vyjadrovala svoju nežnosť voči dieťaťu pomenovanému nepropriálne, napr. *bubáčik môj malý, môj malý balíček, zabalíme malého eskimáka, čo by si rado bábätko malé?*

Kladne hodnotiace kvalitatívne adjektívum *dobry*, použité matkou 24 ráz, opisovalo pozitívne zmyslové zážitky dieťaťa, a to najmä v spojení s chuťou jedla: *dobrá kašička, dobré mliečko, dobré papanie, dobrá polievočka, dobrá krupička, dobrý čajik*. Matka opisovala aj predpokladaný príjemný haptický zážitok u dieťaťa pri kúpaní: *dobrá vodička* a pri natieraní po kúpaní: *dobry krém, dobrý olivový olejček*. Na explicitné hodnotenie dieťaťa (*dobré dievčatko*) bolo použité iba raz.

Kladné impresívum, kvalitatívno-apreciatívne adjektívum, *šikovný* bolo použité Janinou matkou 17 ráz pri pochvale a povzbudzovaní dieťaťa, napr. *si veľmi šikovné dievčatko, ty si ale šikovná, ty si šikovná!* (pri hrkaní hrkálkou).

Intenzívnejšie kladné impresívum *krásny* (15) bolo používané na hodnotenie vzhľadu dieťaťa, napr. *Jaňulík a teraz budeš taká krásna, tu si krásna na bicykli* (prezeranie fotiek), *učešeme Janulku tak krásna* a na hodnotenie vzhľadu vecí, napr. *krásna kôra zelená obrastená machom, stromček je krajší?, už mám krásnu mašličku Janka*.

Kvalitatívne adjektívum racionálneho hodnotenia *zaujímavý* patrí v reči Janinej matky ku komunikačne najzaťaženejším kvalitatívno-apreciatívnym adjektívam racionálneho hodnotenia (13 ráz), napr. *zajko nie je zaujímavý, ó kvietoček nie je zaujímavý lebo na ponožtičke je gombíček však?, lienka je zaujímavejšia, toto modré je zaujímavé?*

Apreciatívno-intenzitné adjektívum vyjadrujúce totálnu mieru *celý* sme zaznamenali 10 ráz, napr. *Jani už si celá už si celá špinavká, ej si celá zaslinená!, celú si ju pritiahneš* (škatuľu).

Kvalitatívno-intenzitné adjektívum *velký* (9) sa používalo v RMD, napr. v komunikačnej situácii jedenie pri pochvale dieťaťa: *Januška papaj tak/ veľkú pusku krásne*. Matka ho používala najčastejšie vo význame: má značný rozsah, značné rozmery v porovnaní s inou vecou toho istého druhu, napr. *to je liena veľká!* alebo vo význame je rozmernejší, ako je želateľné: *to je ale dosť veľká* (nočná košeľa).

Pri poukazovaní na statické príznaky objektov matka pomenúvala ako prvý predovšetkým príznak farebnosti a veľkosti, napr. pri prezeraní si obrázkovej knižky: *labuť/čierna a biela/ veľká labuť* (súbor Jana 7).

Adjektívum *zlatý* (8) bolo dominantne použité vo význame cenný ako zlato, hodnotný, vzácny, dokonalý, napr. v súbore Jana 1 popri nepropriálnom pomenovaní dieťaťa: *zlatinko, zlatenko, zlatko, zlatúšik a zlatičko*, matka po hypokoristiku zaradila do svojej reči postponovaný hodnotiaci prívlastok *zlatý*: *Jani Janka zlatá*. Ide o kvalitatívno-apreciatívne adjektívum vzniknuté metaforicky na základe podobnosti so zlatom ako drahým kovom vyjadrujúce vzácnosť dieťaťa v očiach matky.

Špecifické adjektívum *rád/rada* sa vyskytlo 18 ráz. Prídavné meno *rád (nerád)* má osobitné postavenie. Nepoužíva sa ako prívlastok, ale v reči matky sa dominantne vyskytuje v spojení *mať rád* niečo, napr. *máš zemiačik rada však?* Používa sa aj vo funkcii doplnku, napr. *výborne ty sa rada kúpeš však Jani?* alebo v komparatíve, napr. *ja ti radšej utriem* (ústa), *tak žehličku dám radšej nabok, tu sa hraj radšej s pančúškami*.

Zo sématického hľadiska boli dominantné pomenovania kladných fyzických a psychických vlastností (*pekný, šikovný, krásny, zlatý, nádherný, statočný, spokojný, zvedavý, silný, mocný, múdry, nadšený, obľúbený, perfektný*) a pomenovania perцепčne vnímateľných vlastností (*malý, maličký, dobrý, výborný, chutný, veľký, obrovský, ťažký, teplý, prázdny, mastný*). Na opis fyzických a emocionálnych stavov dieťaťa a matkinej empatie s nimi sa používali aj pomenovania záporných vlastností: *hladný, nespokojný, nervózný a unavený*, ale s výrazne menšou frekvenciou.

„Adjektívum v rámci menšej skupiny nielen pomenúva, označuje, ale často aj hodnotí; na denotačnú, deskriptívnu funkciu spojenia sa navrstvuje funkcia pragmatická, hodnotiacá“ (Horecký – Buzássyová – Bosák, 1989, s. 172). Prototypové používanie kvalitatívno-hodnotiacich adjektív plnilo pragmatickú funkciu kladného hodnotenia dieťaťa, napr. z antonymických dvojíc *pekný – škaredý, dobrý – zlý, čistý – špinavý*⁸ nebol záporný člen použitý ani raz.

Používanie konkrétnych antonymických dvojíc akostných adjektív *malý – veľký* plnilo v reči matky pedagogickú pragmatickú funkciu naučiť dieťa základné pomenovania pre kvantitatívne príznaky vecí.

Prvým kvalitatívnym adjektívom pomenúvajúcim farebný príznak bolo pomenovanie červenej farby (14 ráz). Ako uvádzajú Vaňková a kol.: „Je-li prototypem nebarevnosti a bezbarvosti šedá, stojí jako prototyp v centru barevnosti barva červená. Červená se chápe jako „barva barev“ barva par excellence“ (Vaňková et.al., 2005, s. 201). Matka označovala tento farebný príznak pri substantívach najčastejšie, napr. pri opise hračky s farebnými lupienkami upriamila pozornosť dieťaťa na farbu červenú ako prvú a zároveň jedinú: *to je pekné slniečko pozri aké má lupienky! / aké má líčce / červený / Janka teba nebaví slniečko* (súbor Jana 1).

K najviac pomenovaným farbám patrili ďalej *zelená* (13), *modrá* (9), *biela* (7), *ružová* (7) a *čierna* (5). Zelená je v RMD spájaná s vegetáciou, napr. *šeflerka je tu kvietok zelený nádherný, krásna kôra zelená obrastená machom*. Ostatné farebné príznaky boli najčastejšie pripisované hračkám (resp. drobným predmetom), napr. *biele autíčko, modrá karta, ružová modrá sponečka*.

Štylisticky príznakových bolo 5 lexém vyskytujúcich sa v deminutívnom tvare: *maličký* (8), *masňučký* (1), *studenký* (1), *špinavký* (1) a *zlatučký* (1).

„V súvislosti so zdrobňujúcimi adjektívami M. Pisarčíková hovorí o deminutívnosti iba v širšom zmysle, morféma -k- pri akostných adjektívach s príponou -učký a jej variantoch vyjadruje v prvom rade kladné citové hodnotenie a až potom vyšší stupeň alebo vyššiu mieru vlastností“ (in: Hansmanová, 2010, s. 423). Nositeľom štylistického príznaku na kladnej osi expresivity je v tomto prípade slovotvorný formant, napr. *masň-učký, studen-ký, mal-ičký* pričom adjektíva boli tvorené konkurenčnými deminutívnymi sufixami: *-učký, -ký, -ičký*. „Za charakteristické pre detskú lexiku považujeme zosilňovanie intenzity pri adjektívach vyjadrujúcich kladné kvality, napr. *dobrunký, peknučký* a zoslabovanie intenzity pri adjektívach vyjadrujúcich záporné kvality, napr. *špinkavý*. Z hľadiska slovotvorných základov sú tieto deriváty deadjektívami a patria do modifikačného typu onomaziologickej kategórie“ (Ondráčková, 2010, s. 182). Nociónálne pomenovania *špinavý* a *studený* mali nulový výskyt v reči matky, ich negatívna konotácia bola zmiernená práve deminutívnymi sufixami.

2.1.2 Vzťahové adjektíva

Prvé vzťahové adjektívum je na 26. mieste vo frekvenčnom slovníku adjektív, je to adjektívum *detský* (4 razy) použité vo viacslovnom pomenovaní *detská ryža*⁹, za ním s

⁸ Porovnaj ďalej zdrobňujúce adjektívum *špinavký*.

⁹ Ide o viacslovné pomenovanie tak ako napr. pri čitateľskom a vodičskom preukaze, ktoré dieťa vyberalo matke z kabelky a matka ich v danej situácii pomenovala.

výskytom trikrát *olivový* (olej), *poštový* (panáčik) a *telový* (mlieko). Ostatné mali frekvenciu výskytu dvakrát alebo raz, napr. *nočný* (2), *vodičský* (2), *slamený* (2), *drevený* (1), *ľanový* (1), *čitateľský* (1), *hroznový* (1), *mliečny* (1), *morský* (1).

2.1.3 Privlastňovacie adjektíva

V RMD tvorili privlastňovacie individuálne adjektíva 3 % vypovedaných adjektív. Išlo o štyri lexémy privlastňovacích adjektív: *tatkov* (5 ráz), *mamkin* (4), *ockov* (3) a *babkin* (1) utvorených od pomenovaní najbližších osôb dieťaťa.

2.2 Adjektíva v reči dieťaťa

Janka, dieťa, ktorého reč sme pozorovali na audiovizuálnych záznamoch jej komunikácie s dospelými v prirodzenom domácom prostredí pri rôznych činnostiach, vyslovila 206 prídavných mien, pričom išlo o 82 rozličných lexém. Z celkového počtu lexikálnych jednotiek to predstavovalo 3,5 %, čo je to takmer totožné so zastúpením adjektív (3,8 %) v ústnych komunikátoch detí mladšieho školského veku (porov. Kesselová, 2003, s. 95).

Adjektív, ktorými sa vlastnosti pomenúvajú priamo, bolo v detskej lexike približne osemkrát viac ako tých, ktorými sa pomenúvajú vlastnosti vyplývajúce zo vzťahu k inej substancii, deju alebo okolnosti. Najväčší výskyt teda predstavovali akostné adjektíva – 88 %, potom vzťahové – 11 % a napokon privlastňovacie – 1 %.

Až 40 % adjektív pochádzalo z textovej rutiny, t. j. z naučeného opakovania textu (piesne, riekanky, rozprávky) alebo jeho časti. V našom 4-mesačnom zázname sme u Janky zaznamenali 14 riekaniek, 10 rôznych piesní alebo iných estetických výtvorov.

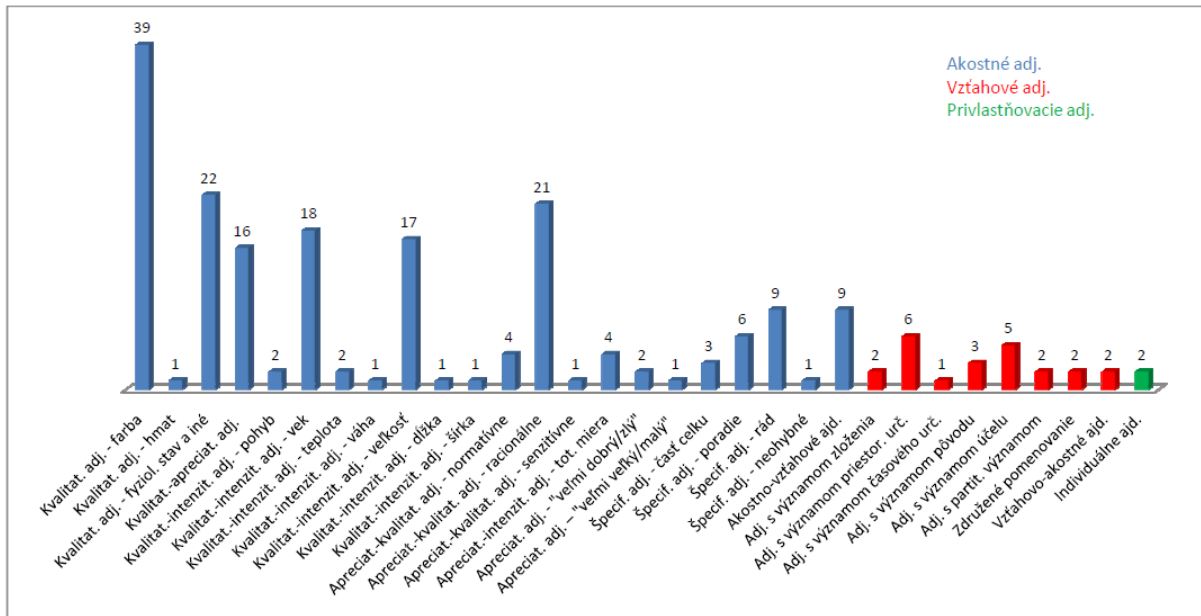
2.2.1. Akostné adjektíva

Najfrekvencovanejšie adjektíva vyskytujúce sa v spontánnej reči Janky zaznamenané v každom sledovanom mesiaci boli kvalitatívne adjektíva pomenúvajúce farbu a veľkosť a apreatívno-kvalitatívne adjektíva vyjadrujúce racionálne hodnotenie.

Najčastejšie sme zaznamenali adjektíva s významom farby (*biely, čierny, modrý, tyrkysový, oranžový, ružový, hnedý, zelený, žltý, šmolkový*), kvalitatívne adjektíva pomenúvajúce fyziologický stav a iné vlastnosti, apreatívno-kvalitatívne adjektíva racionálneho hodnotenia, pomenúvajúce vek a veľkosť a kvalitatívno-apreatívne (osobnostné) adjektíva (pozri Graf 1).

V rámci apreatívno-kvalitatívnych adjektív bolo 15 adjektív s významom racionálneho hodnotenia (*šikovný, zvedavý, smutný, smelý, múdry, podobný, chutný, čudný, pekný, hlavný, zaujímavý, výborný, blbý, obrovský*).

Janka použila oba členy opozície *dobry – zly*, ktorá patrí k dominantnej detskej adjektívnej lexike (Kesselová, 2003, s. 95). Je však zaujímavé, že ich použila iba v textovej rutine a neboli súčasťou spontánnej reči v žiadnom z našich výskumných mesiacov.

Graf 1: Porovnanie výskytu jednotlivých druhov adjektív u dieťaťa za celé skúmané obdobie

Najviac sa spontánne používané adjektíva *šikovný* a *zvedavý* objavovali vo vyjadreniach, ktoré sprevádzali činnosť, napr. pri hre s guľkami, počas ktorej Janka hodnotila seba a rodičov:

(vek: 3;5.7)

- %act: Janka kľáči na zemi a guľa si guľky.
 *JAN: my sme takí **šikovní** čiže xxx¹⁰.
 %act: guľky sa kotúľajú po podlahe a Janka za nimi chodí.
 *JAN: to si **zvedavá** kde sa nám to všetko zakotúľa.
 *MAM: zako/túľa.
 *MAM: to teda hej.
 *MAM: a či to všetko nájdete.

Ďalšie adjektíva racionálneho hodnotenia, ktoré sa objavili v spontánnej reči boli *pekný* a *zaujímavý*¹¹, napr. v kontextoch:

(vek: 3;5.7)

- *JAN: najnovšia je Celzela.
 %com: Janka si kľakla na stoličku a potom sa postavila.
 *MAM: Celzela.
 *JAN: také dajaké **zaujímavé** meno ona má.

(vek: 4;7.21)

- *MAM: áno tu je ten mravček.
 *MAM: tu lezie.
 %gpx: mama ukazuje prstom na zem, kde je mravec.
 %com: počuť zvuk nejakého vtáka.

¹⁰ V systéme CHAT označenie pre nezrozumiteľné slovo/slová.

¹¹ Janka mala od dvoch rokov svojho veku osvojené adjektívum *zaujímavý*, ktoré patrí k najviac používaným adjektívam v RMD (porov. Brestovičová, 2003).

- *JAN: to je **pekné**.
 *MAM: 0 [=! smeje sa].
 *JAN: to je **pekné**.

Iné druhy adjektív sa, naopak, vyskytli iba počas jedného zo skúmaných mesiacov: kvalitatívno-intenzitné adjektíva pomenúvajúce pohyb (*rýchly*), váhu (*ľahké*) a šírku (*širšie*), apreciatívno-kvalitatívne adjektíva senzitívneho hodnotenia (*chutný*) a normatívneho hodnotenia (*podobné*), apreciatívne adjektíva s hyperbolizovaným významom „veľmi dobrý, veľmi zlý“ (*výborný, blbý*) a „veľmi veľký“ (*obrovský*), špecifické adjektíva vyjadrujúce časť celku (*ostatné*) a neohybné adjektíva (*tutti frutti*), adjektíva s významom zloženia (*čokoládových*), adjektíva s významom časového určenia (*úvodná*) a adjektíva s významom pôvodu (*rozprávkový*).

V reči detí vo veku od ôsmich do štrnástich rokov (v školskom prostredí) je spektrum používaných hodnotiacich adjektív veľmi chudobné, sústredené do výrazov *hnusný, blbý, dobrý, super* (Höflerová, 2003, s. 95). Naš inventár hodnotiacich adjektív (*šikovný, zvedavý, smutný, smelý, múdry, podobný, chutný, čudný, pekný, hlavný, zaujímavý, výborný, blbý, obrovský*) dieťaťa mladšieho predškolského veku predstavuje širšie spektrum. Nemôžeme však zabudnúť na fakt, že dieťa bolo v období, keď sa vyjadrovať učí od dospelých ľudí a napodobňuje ich prejav, a až „okolo štrnásteho roku veku možno zaznamenať spontánne samostatné vyjadrenia hodnotenia adjektívami“ (Höflerová, 2003, s. 97).

Janka použila modifikačný typ adjektíva (sufixálne utvorené deminutívum) *strednučký*, čo sa dá hodnotiť ako tvorenie elatívu podľa modelu *sladučký*. M. Marsinová (1970, s. 343) hovorí, že najproduktívnejší a najviac frekventovaný je práve formant *-učk-*. „Ide napospol o eufemistické alebo dysfemistické odvodeniny od základných prídavných mien na označenie vlastnosti, ktorá sa prijíma s citovým zaujatím“ (Oravec – Bajžíková – Furdík, 1988, s. 207). V Jankinej spontánnej reči nachádzame tiež komparatív (*modrejšia voda*) a superlatív (*najmladšie prasiatko*). Adjektíva pohybu (*rýchly*) Janka použila aj v komparatíve pri vymýšľaní príbehu o bábike, keď tvrdila, že bola ešte rýchlejšia¹² ako blesk.

2.2.2 Vzťahové adjektíva

Vzťahové adjektíva sa do aktívnej produkcie dieťaťa dostávajú hlavne cez ustálené slovné spojenia, napr. *poľné kvety, lesné jahody, úvodná pieseň, vodná nádrž, nočné košielky, detské knihy, pracovný stolík, písací stolík*.

Skupinu slovotvorne motivovaných adjektív, ktoré predstavujú špecifický spôsob uchopenia príznaku substance a ktorých vlastnosť môžeme chápať subjektívne v nerovnakej intenzite (akostno-vzťahové adjektíva), nachádzame v spontánnej reči dieťaťa (*smiešna pieseň*) v 53. mesiaci a v piesňach (*voňavé letko, tvorivá sila, liečivá sila, žiarivá sila*) i v spontánnej reči (*nebezpečné mravce, namáhavá hra*) v 55. mesiaci.

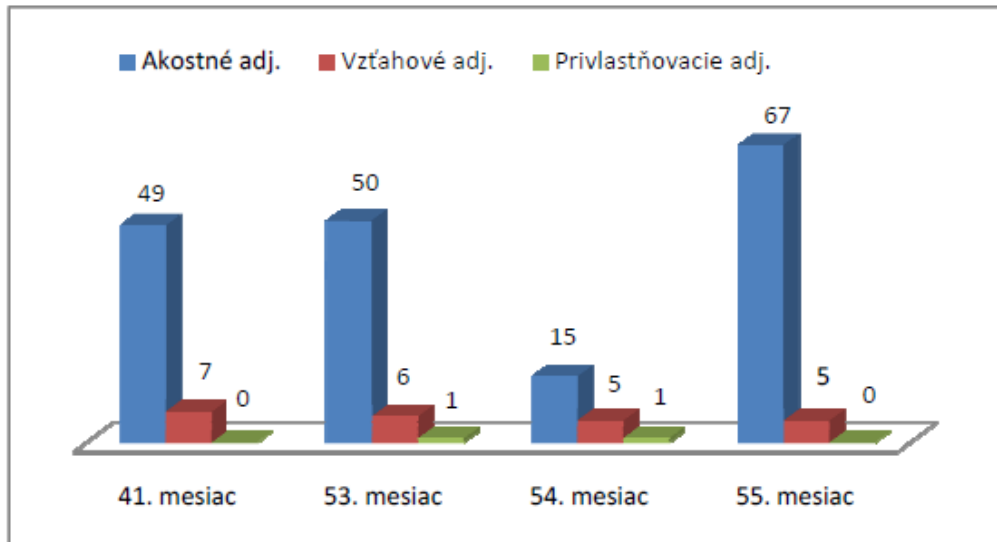
Prechodnou skupinou popri akostno-vzťahových sú i vzťahovo-akostné adjektíva, teda vzťahové adjektíva so sekundárnym akostným významom. V našom materiáli detskej adjektívnej lexiky sa vyskytli iba dve vzťahovo-akostné adjektíva v 41. mesiaci ako súčasť piesne: *vraný koník, maľovaný šuhajček*.

2.2.3 Privlastňovacie adjektíva

¹² Kvalitatívno-intenzitné adjektíva pomenúvajúce veľkosť sme po prvýkrát zaznamenali u dieťaťa v antonymickej dvojici: veľký – malý pred 18. mesiacom veku (Brestovičová, 2003, s. 116), triádu veľký, stredný, malý a elatív malinký, maličký v prepise z 21. mesiaca (ibid. s. 206). Komparatív sme zaznamenali u dieťaťa po prvýkrát vo veku 21 mesiacov vo výpovediach väčší (nos) a menší (pes) (ibid. s. 198).

Z privlastňovacích adjektív sme zaznamenali iba dve individuálne privlastňovacie adjektíva: v 53. mesiaci adjektívum *Jarkin* (sen) a v 54. mesiaci adjektívum *Popoluškine* (šaty), pritom sa však privlastňovacie adjektíva objavujú už v ranom veku (prvé privlastňovacie adjektíva sú doložené už v 22. mesiaci) (porov. Graf 2).

Graf 2: Porovnanie výskytu jednotlivých druhov adjektív u dieťaťa podľa sledovaných mesiacov

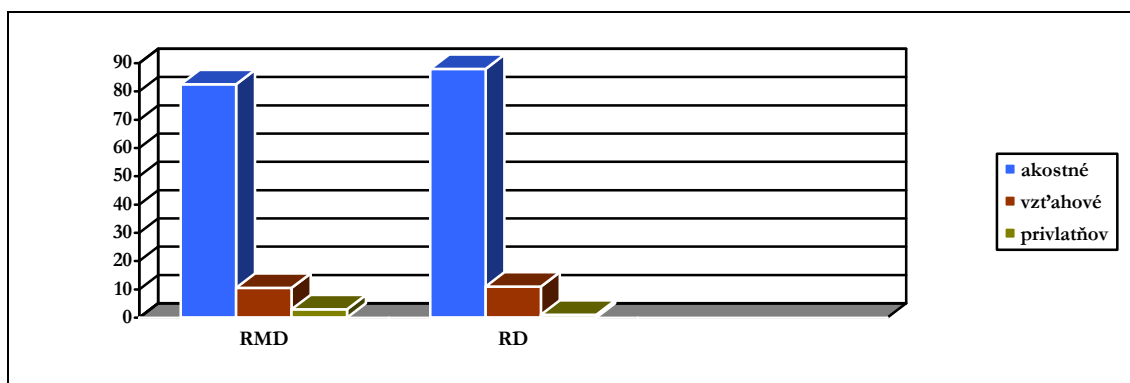
3. Diskusia

Protodialóg matky s dieťaťom v predverbálnom období reči je chudobný na statické pomenovania príznakov substantív, pretože adjektíva patria k periférnym slovným druhom v rámci RMD (porov. Brestovičová, 2013).

V používaní adjektívnej lexiky matkou a dieťaťom v rámci longitudinálneho výskumu sme našli isté kvantitatívne i kvalitatívne paralely:

1. Nízke a podobné zastúpenie adjektív v reči matky 2,57 % a dieťaťa 3,2 % zo všetkých vypovedaných slov.

2. Zhoda v druhovom zastúpení adjektív: 82,55 % vypovedaných adjektív v reči matky bolo akostných, 10,51 % vzťahových a necelé 3 % privlastňovacích adjektív a v reči dieťaťa tvorili akostné adjektíva 88 %, vzťahové 11 % a napokon privlastňovacie 1 % (porov. Graf 3).

Graf 3: Porovnanie výskytu druhov adjektív v reči matky a v reči dieťaťa

3. Prevažka kvalitatívnych adjektív pomenúvajúcich farbu a veľkosť¹³ a apreatívno-kvalitatívnych adjektív racionálneho hodnotenia u matky aj u dieťaťa, najmä prototypových adjektív *pekný, malý, šikovný, zvedavý, zaujímavý* v spontánnej reči.

4. Zhoda v prototypových adjektívnych lexémach, ktorá potvrdzuje kontextovo naučené používanie adjektív u dieťaťa a imitáciu reči matky (a rečového okolia). Zhoda v prototypových lexémach sa ukazuje na fakte, že 13 z 15 hodnotiacich adjektív v Jankinom prejave (*šikovný, zvedavý, smutný, smelý, múdry, podobný, chutný, čudný, pekný, hlavný, zaujímavý, výborný, blbý, obrovský*) používala jej matka. Všetky hodnotiace adjektíva okrem adjektív *blbý* a *čudný* boli imitáciou adjektív z matkiných výpovedí.

Podobne z antonymických dvojíc *pekný – škaredý, dobrý – zlý, čistý – špinavý* záporný člen matka nepoužila ani raz, a rovnako sa ani u Janky v jej spontánnom prejave neobjavili kvalitatívno-apreatívne adjektíva *škaredý, zlý* a *špinavý*.

Na osvojenie si adjektív v mladšom školskom veku má nezanedbateľný vplyv aj rečové okolie dieťaťa. Napríklad vyššie uvedenú adjektívnu lexému *blbý* matka nepoužívala vôbec, dieťa si ju však osvojilo od starého otca. Toto apreatívne adjektívum sme zaznamenali v reči starého otca, keď malo dieťa štyri roky a päť mesiacov:

- *STO: *tiež je to dost' blbý šport čo?*
 *STO: *čo povieš Janka?*
 *JAN: *nie.*
 *STO: *neni blbý šport?*

O mesiac nato bolo zaznamenané v reči dieťaťa práve v dialógu so starým otcom:

- *STO: *ta to musel byť' výborný mak zato bol taký dobrý makovník.*
 *OTE: *pamätáš Jani keď' sme s ním mleli v kuchyni?*
 *STO: *hej?*
 *JAN: *0 [=! kladná odpoveď']*
 *STO: *d'ô.*
 *JAN: *ale pre babku košickú bol tento mlynček nejaký blbý.*
 *STO: *ale hej sa zdal blbý nejaký.*

Apreatívne adjektívum *čudný* si dieťa osvojilo z rečového prejavu otca.

Dominantné kvalitatívno-intenzitné adjektívum *veľký* používali najbližší dospelí aj v iných významoch ako matka dieťaťa, napr. s funkciou pochvaly a obrazne v reči otca *tak ty si veľký bojovník Jani* (otec komentuje úsilie dieťaťa dostať sa do sedačky), alebo vo význame: dosiahnuť dospelosť, tiež s funkciou pochvaly v reči strýka: *no ta ty si už veľké dievčatko*¹⁴.

Komparácia odhalila aj rozdiely vo využívaní adjektívnych lexém v RMD a v reči dieťaťa, ako sú:

1. Vyššia variabilita adjektívnych lexém u dieťaťa ako u matky. Janka vyslovila 82 rozličných adjektívnych lexém v rámci 206 adjektív počas 4 hodín záznamu, kým matka vyslovila 122 lexém v rámci 447 adjektív počas 8 hodín záznamu. Domnievame sa, že vyššiu variabilitu použitých adjektív v reči dieťaťa spôsobil fakt, že až 40 % adjektívnej lexiky bolo súčasťou piesní, riekaniiek a iných estetických prejavov dieťaťa.

¹³U dieťaťa rovnako ako u matky ide o preferenciu adjektíva *malý*. Matka v našom zázname použila kvalitatívno-intenzitné adjektívum *malý* 28 ráz pomenovanie *veľký* 9 ráz.

¹⁴ Podobne ako v reči matiek skúmaných v inej štúdii (porov. Brestovičová, 2012).

Ďalšou príčinou môže byť variabilita RMD registra, ktorý sa mení v závislosti od veku dieťaťa. V tejto súvislosti bude potrebný ďalší výskum RMD.

2. Individuálne preferencie vo výbere a použití adjektív dieťaťom vidíme na kvalitatívno-apreciatívnom adjektíve *dobrý*, ktoré bolo tretím najviac používaným adjektívom v RMD kontextovo spájaným s chuťou potravín a predpokladaným príjemným haptickým zážitkom pri kúpaní, Janka ho však spontánne v našej výskumnej sonde nepoužila ani raz.

Podobne, napriek tomu, že matka najčastejšie pomenúvala červenú farbu, prvým pomenovaným farebným príznakom u dieťaťa bola modrá farba (Brestovičová, 2003, s. 116) a v skúmanom materiáli červenú farbu vo svojej spontánnej reči dieťa nepoužilo ani raz.

4. Záver

Dieťa si osvojuje jazyk v kontextovo viazanom dialógu s dospelými. Z reči dospelých si samo vyberá lexémy, ktoré sú preň významné. Nezastupiteľnú úlohu v tomto procese má reč matky orientovaná na dieťa a reč celého rečového okolia dieťaťa, najmä najbližších dospelých. Prípadová štúdia poukázala na kvantitatívne a kvalitatívne paralely v adjektívnej lexike matky a jej dieťaťa, ako sú zhoda v druhovom zastúpení adjektív, prevaha kvalitatívnych adjektív pomenúvajúcich farbu a veľkosť a apreciatívno-kvalitatívnych adjektív racionálneho hodnotenia u matky aj u dieťaťa a totožné prototypové lexémy. Štúdia odhalila aj individuálne rozdiely plynúce z vlastných preferencií pri výbere adjektívnych lexém u daných výskumných objektov.

Literatúra:

- BRESTOVIČOVÁ, Alexandra: Ontogenéza verbálnej interakcie v ranom období vývinu dieťaťa. Rigorózna práca. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 2003.
- BRESTOVIČOVÁ, Alexandra: Dobrý, malý, pekný, šikovný. (K adjektívnej lexike v reči matiek orientovanej na dieťa v raných štádiách vývinu). Jazyk a kultúra, 2012, roč. 3, č. 11. Dostupné na internete: <http://www.ff.unipo.sk/jak/cislo11.html>
- BRESTOVIČOVÁ, Alexandra: Prototypová lexika v reči matiek orientovanej na dieťa. Usta ad Albim Bohemica. Ústí nad Labem: Katedra bohemistiky PF UJEP 2013, s. 10 – 18.
- DOLNÍK, Juraj: Jazykový systém ako kognitívna realita. In: Jazyk a kognícia. Eds. J. Rybár – V. Kvasnička – I. Farkaš. Bratislava: Kalligram 2005, s. 39 – 83.
- DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. Bratislava: Veda 2009.
- FARKAŠ, Igor: Konekcionistické modelovanie jazyka. In: Jazyk a kognícia. Eds. J. Rybár – V. Kvasnička – I. Farkaš. Bratislava: Kalligram 2005, s. 262 – 305.
- HANSMANOVÁ, Júlia: Intenzifikácia. In: Morfológické aspekty súčasnej slovenčiny. Ed. J. Dolník. Bratislava: Veda 2010, s. 401 – 448.
- HAVRIŠOVÁ, Anna: Adjektíva v ranej ontogenéze reči. Diplomová práca. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Fakulta humanitných a prírodných vied 2012.
- HÖFLEROVÁ, Eva.: Školský dialog a jeho vliv na rozvoj reči detí. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostrave Pedagogická fakulta 2003.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989.
- HORŇÁKOVÁ, Katarína – KAPALKOVÁ, Svetlana – MIKULAJOVÁ, Marína: Kniha o detskej reči. Bratislava: Vydavateľstvo Slniečko 2005.
- KESSELOVÁ, Jana.: Morfológia v komunikácii detí. Prešov: Vydavateľstvo Anna Nagyová 2003.
- KESSELOVÁ, Jana: Sémantické kategórie v ranej ontogenéze reči dieťaťa. In: Štúdie o detskej reči. 1. vyd. Ed. D. Slančová. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 2008. s. 121 – 168.

- MARSINOVÁ, Marta: Odvodzovanie adjektív a adverbií typu milučký, milučko. Slovenská reč, 1970, roč. 35, č. 6, s. 340 – 349.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: Vzťahové adjektíva v slovenčine. (Funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov). Bratislava: Veda 1993.
- NEBESKÁ, Iva: Úvod do psycholingvistiky. Praha: Nakladatelství a vydavatelství H&H 1992.
- ONDRÁČKOVÁ, Zuzana: Komparatívny výskum detskej lexiky. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 2010. Dostupné na internete: www.pulib.sk/elpub2/FF/Ondrackova1/index.html
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988.
- RYBÁR, Ján: Vývin jazyka u dieťaťa – vrodené verzus získané. In: Jazyk a kognícia. Eds. J. Rybár – V. Kvasnička – I. Farkaš. Bratislava: Kalligram 2005, s. 84 – 126.
- SLANČOVÁ, Daniela: Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa – opis registra. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 1999.
- SLANČOVÁ, Daniela: Pragmatické funkcie vo vývine rečovej činnosti (v prvých osemnástich mesiacoch života dieťaťa). In: Štúdie o detskej reči. Ed. D. Slančová. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 2008, s. 67 – 120.
- SLANČOVÁ, Daniela: Štyléma – mistríkovské (a iné) inšpirácie. Slovenská reč, 2011, roč. 76, č. 5 – 6, s. 300 – 310. Dostupné na internete: <http://juls.savba.sk/ediela/sr/2011/5-6/sr2011-5-6.pdf>
- TODA, Sueko – FOGEL, Alan – KAWAI, Masatoshi: Maternal speech to three-month-old infants in the US and Japan. Journal of Child Language, 1990, roč. 17, s. 279 – 294.
- VAŇKOVÁ, Irena – NEBESKÁ, Iva – SAICOVÁ-ŘÍMALOVÁ, Lucie – ŠLÉDROVÁ, Jasňa: Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky. Praha: Karolinum 2005.
- ZAJACOVÁ, Stanislava: Komunikačné registre v rolových hrách detí. Výsledky sociolingvistického experimentu. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove Filozofická fakulta 2012.

Summary

A comparative research of adjectives in the motherese and the speech of the child

The comparative case study deals with quantitative and qualitative analysis of adjectival lexis in the motherese and in the speech of four year old child. The main emphasis is given to the prototypical lexemes used in the motherese and in the child's speech and to the role of the imitation of the mother's speech in the use of qualitative-appreciative adjectives in the child's speech. We found out the significant correspondence in the qualitative a quantitative usage of adjectives in both of the survey objects. However, the case study revealed also individual preferences in their choice of adjectival lexemes.

Tento článok bol realizovaný v rámci riešenia grantu VEGA 1/0129/12 Modelovanie rečového vývinu slovensky hovoriacich detí v ranom veku.